

TORNAI JÓZSEF

Ádám csodálkozása

Csak a történelmi ember? Ma már így teszem föl a kérdést: „Csak a történelmi ember veszett el?” Vagy mindenki, aki a huszadik században él és érzékeny? Más szavakkal: meg lehet-e kerülni a történelmet azzal, hogy belátjuk: nem az mutatja meg az üdvösség útját, hiszen nem hihetünk többé a tökéletes immanenciában?

* * *

Mózes és Jézus. Jézus, a nagy moralista s a szív ismerője nem találkozhatott olyan közvetlenül Jahvéval, mint Mózes, mikor a csipkebokor lángjai közül beszélt hozzá az Ismeretlen. Jézus már ismerősként emlegeti az Égi Atyát. Természetesnek veszi (s ebben igaza is van), ami számunkra ma is a legnagyobb s a legfontosabb titok: a mi istenünk szólította-e meg Mózeset a Sínai hegyen?

* * *

Tiszta rím, asszonánc? Se ezt, se azt nem csendíti már fülünkbe ez a kor. Egyre inkább a szabad vers évadaít éljük: nem találunk, nem hallunk semmiféle következetes ritmust a történelemben és az eszmékben.

* * *

Beethoven: A-moll vonósnygyes. Félrefordított fejjel hallgatom. Meg akarok halni. Nem lehet másként hallgatni, csak egészen oldalra fordított fejjel. Hulljanak bele a hangok az arcomba, mint a magok a frissen ázott földbe. Meg akarok halni: „Szomorú, ó, a test, és olvastam minden könyvet.” Nem akarom tovább ezt a látszatot, ezt a látszatok miatti tűzvészben szenvedést. S ha még csak szenvedni kellene! De meg kell érteni, föl kell fogni, ami itt velünk történik. Ez az, amit Beethoven se bír elviselni: ahogy ezek a hegedűk sírnak, az az emberi lét mélyéről kitörő zokogás. Nincs vigasztalása, föloldása. Oda van a paradicsom! Minden lángban áll! Leborulok a földre és sírok a megsüketült, de metafizikai füleivel annál élesebben halló Mesterrel együtt.

* * *

A közvetlen érzékelés csapdája. Egyik-másik versem ugyancsak becsap. Elsőre nagyon egyszerűnek látszik a megírása. Ilyenkor igen hamar meg is írom az oldalamat is kiható emléket vagy benyomást. A kész vers azonban már elárulja föl nem dolgozott természetét. Szinte minden sorát, jelzőjét hosszan, nehézkesen, hetekig tartó munkával kell javítanom. S amikor már szilárd halmazállapotúnak látszik, megint csak változtatnom muszáj, s éppen a legkritikusabb, legkényesebb pontokon.

S akkor végre világos a bajok oka: túlságosan közel állok még a leírtakhoz. Nem tudom átlényegíteni az élményt, mert nem merült még le a tudatom alá, hogy aztán onnan egyszer megtisztulva, fölékesítve, megerősödve, mágikus metaforáival vitathatatlanná válva, csakugyan megszülessen. Vagyis újra bebizonyosodik: szinte lehetetlen kimászni, ha az ember a közvetlen érzékelés csapdájába esik.

* * *

Az abszurd értelme. „Az abszurdnak csak akkor van értelme – írja Camus a *Sziszüphusz mítoszában*, ha nem fogadjuk el.” De a normálissal éppen így vagyunk: nem fogadhatjuk el természetesnek, hogy a napok szakadoznak, elfoszlanak az évek s az ember semmit sem tudhat meg örök sorsáról, arról, hogy mi célból vettetett ebbe az elhíhetetlen világba, ahol „szebbnek ítéltetik a tört szem, mint a ragyogó.”

Szenvedés és remény keresztjén. Sokáig azt hittem, legjobb verseimet kivétel nélkül a szenvedés sajtolta ki belőlem. Mostanában egyre inkább ráébredek: egyoldalúan ítélt meg a tapasztalatomat. Néhány alkalommal igenis a semmivel szembeszögezett remény, az önkéntelenül vagy valamilyen esemény hatására föltámadt bizakodás dolgozott bennem. Mondhatom: az vált a műzámmá. Kétségbeesés és ünneplés keresztjére szögezve élünk és írunk a legszabadabban és a legintenzívebben.

Ádám csodálkozása. Miért nem tudta egyetlen nő sem úgy megnyitni magát előttem, hogy abból a paradicsom völgye virágozzon ki, mint ő? Elém terítette csókjait, haját vállamra borította, és a bőre hullámival elvitt valahova a léten és isten létén is túlra. Minden ott nyúlt el csodálkozó ujjaim és tekintetem előtt. Elindított és végigvezetett a belső útjain, mintha mindez természetes és a csillagoktól rendelt üdvösség volna. Pedig nem volt az: minden paradicsom mesterséges a huszadik században. Tudjuk, hogy nincs visszatérés, mégis vissza akarunk jutni az angyali sörények közé!

Megölni a szerelmünket? Vannak, akik elpusztítják szerelmesüket, ha az már végleg nem szereti őket vagy másba szeret bele. A szenvedély – úgymond – ezzel is igazolja erejét, és persze szabadulási vágyát. A halott már nem lehet hűtlen, s szeretni is lehet még, gondtalanul.

Én is sokszor elgondolkodtam a gyilkosság lehetőségén efféle helyzetben, de mindig más érzelmek vezettek. Én azt akarom, hogy akit szeretek, élhessen, boldog legyen, ha nem velem, mással. Gondolkodás nélkül, a legbensőbből ezt a boldogságot: a szerelmet, az élet örömét (joie de vivre) kívánom neki. Sőt, úgy érzem, ha csak kicsit is megszűnnék ezt kívánni, már nem szeretném annyira, amennyire tudatom szerint szeretem.

Ilyenformán arra gondolni, hogy meg kellene ölni, mert elhagyott? Ki vagyok én, hogy csak az méltó az életre, aki csupán engem választ bálványául? Nem, nem: én nem tartom magam az egyetlen „istennek” (s örülök is, hogy egyáltalán nem vagyok az!). A veszteség miatt érzett gyászom annál feketébb lehet, minél fehérebb lobogású örömeiket, jókedvet, elégedettséget s új szenvedélyt képzelek volt szerelmem szívébe. Írtózatossá arra gondolnom, hogy az én ostoba, szörnyeteg indulatom csak arra volna jó, hogy elpusztítsam őt, mintha a meghiúsult érzelmeknek büntetéské kéne válnia.

Éppen ellenkezőleg: szerelmemet csak az igazolhatja, hogy a legtöbb életbeli jót kívánom annak, aki szeretett, s most úgy folytatja földi útját, hogy megint imád valakit. Örömet, örömet kell kívánnom mindenkinek, de kiváltképp annak, akit itt belül mindennap megcsókolok.

A kapcsolat filozófiája. Meglepődve olvasom Rónay György naplóiban, milyen komolyan gondolja ő az isteni kegyelem dolgát. „Mindaddig félmegoldásokban mara-

dok, míg rá nem eszmélek a kegyelem realitására, s arra, hogy a vallás nem pusztán az evolúció eszköze egy »méltó« embertípus kialakítására, hanem a kegyelmi világregend transzcendentális törvényeinek behatolása a természet immanens törvényszerűségeinek világába." Néha olyan esettnek érzem magam, annyira megoldhatatlannak látom a helyzetemet, dilemmáimat, hogy ez az utalás az isteni kegyelemre reményt ad. Hátha segít – egyáltalán nem érdemlem – a Szeretet Istene, hiszen ő az igazán „malaszttal teljes". (A malaszt eredetileg szeretetet kellett hogy jelentsen, mert lengyelül a *miloscs* szeretmet jelent.)

Viszont, ha a kegyelem isten szabad döntésétől függ, nem hasonlít-e némiképp a Kálvin-féle eleve elrendeléshez, a predesztinációhoz? Nem ismerem az utóbbi egész teológiai érvrendszerét, mégis azt hiszem, ha a világot összekötő univerzális szeretet a lényege, akkor nekem is szeretnem kell az Ismeretlent, tökéletlenségeim közepette is. Ez az odaadás az, amit 25–30 éves koromban, inkább panteistának mondható elképzeléssel „a kapcsolat filozófiájának" neveztem.

* * *

Gyermekpornó? Hallom a rádióból, hogy Ausztriában törvény készül a gyermekpornófilmek készítői, forgalmazói és vevői ellen. 3–5 évet kaphat a bűn elkövetője. Eléggé megdöbbenek: seholse állhat meg a zuhanás útján az emberi természet? A pénz hajszolásának csakugyan mindegy, milyen ocsmány eszközökkel sajtolja ki az eltévelyedett emberekből a gyors, könnyű hasznot? S majd lesznek, akik erre is azt mondják: nem kell megtiltani, akkor magától eltűnik? Hogy jöhet így el az apokalipszis ideje után a megváltás korszaka, amiről Hamvas prófétál?

* * *

Szeretet mint szerelem? Mindnyájan azt hisszük: szeretet és szerelem rokon érzelmek. Hosszú tapasztalat évei kellene ahhoz, hogy ráeszméljünk tévedésünkre. Hiába mondjuk azt: „szeretlek" vagy: „már nem szeretlek", a kötődésnek abban a módjában, ahogyan a szerelmes megtapasztalja boldogságát és egyúttal boldogtalanságát, másfajta szituációról van szó. Ezt *kiszolgáltatottságnak* vagy *hipnotizáltságnak* kell neveznünk. A szeretet nem fosztja meg az embert a szabadságától, azaz értelme és akarata normális működésétől. A szerelemben pontosan ez történik meg. A szerelmes érzése attól kezdve valódi és teljes, amikor választásáról már nem maga dönt. Bárki megélheti ezt, aki ilyen vagy olyan oknál, érvnél fogva elhatározza: véget vet szerelmi kapcsolatának. Vagy nem képes erre, vagy ha mégis, roppant nagy árat, esetleg idegbetegséggel, depresszióval tetéztetett árat fizet érte. A szeretet soha nem csaphat át gyűlöletbe, az ún. szerelmet folyton fenyegeti ez az elsötétülés. A szeretet tiszta odaadás, a szerelem zavaros, ellentétek közt ide-oda vágódó szenvedély.

* * *

A szerelem mint lét. Miért nevezték a görögök a szerelmet őrületségnek, s miért hívjuk gyakran ma is annak? A szerelmes – ha csakugyan az – nem gondol többé az életre vagy nem szabad arra gondolnia, mert a létben van, s az annival több, mélyebb, egzisztenciálisabb, mint az élet, hogy csak elronthatja vele a szenvedélyét. (Legtöbben el is rontják, amikor szerelmüket életük rendezésére, biztonságuk vagy jólétük megteremtésére használják föl.) Igen, de élet helyett a mély, sötét, főszenes, kiismerhetetlen

létbe merülni, úgy érezzük, nem lehet normális dolog. A lélek valahogy égni kezd, mintha az érzelmeiktől egyszeriben elérné a maga gyulladáspontját. És ez semmi más, mint órület – a legjobb, mert a legtermékenyebb fajtából.

* * *

Az alkat is elaludhat. Kamaszkoromban „bandavezér” voltam a környékbeli gyerekek közt. Erre tett alkalmassá, hogy mindig voltak ötleteim, terveim: mit kellene csinálnunk; s ahhoz is értettem, hogy a fiúk ellentéteiben, vitáiban a mérleg nyelve legyek, a kibékítő. Ezeket a vezetői képességeket a kommunista uralom alatt tökéletesen el kellett nyomnom magamban, nehogy a rendszer eszközüvé tegyenek.

A menekvés útja az irodalom lett, hiszen erre szintén erős volt bennem a hajlam. Vagyis a kifejezés, illetve az ismeret- és élménymegosztás ösztöne. Bizonyos értelemben ezek is vezetői tulajdonságok, csak nem a valóság, hanem a nyelvi, esztétikai értékek síkján bontakoznak ki. Személyiségem teljesen ennek megfelelően alakult át. Vezetői alkatomat sikerült végérvényesen elaltatnom. Olyan mélyen, hogy ha ma arra gondolok: politikai vezetőszeretet kellene vállalom, félelmet és létbizonytalanságot érzek, s mindig az irodalmi értékrendet választom.

* * *

Galina és Misztiszláv hazalátogatása (1990 telén). „Nem Lenin és nem a cárok: az oroszok teszik olyan nagygyá ezt a népet.” – mondja Rosztropovics azon a nemzetközi sajtóértekezleten, melyet feleségével, Visnyevszkájával együtt tart, nem sokkal Moszkvába érkezésük után.

Nem tudom megrendültség és a legnagyobb elismerés nélkül nézni a világhírű művészpár dokumentumfilmjét. Emlékszem: tizennyolc évvel ezelőtt vállalták, hogy a hatalom minden nyomása és fenyegetése ellenére is befogadják az otthonából elüldözött Szolzsenyicint. Ezért fosztották meg őket az állampolgárságuktól. Így kerültek Amerikába. Galina egy BBC-beli interjúban kifejtette: „Míg New Yorkba nem értünk, fogalmunk se volt arról, mi a szabadság. Otthon sose volt módunk, hogy mi magunk döntsünk a dolgainkban.” Nem volt igaza: amikor Szolzsenyicin mellé álltak, tökéletesen bizonyították szellemük, akaratuk függetlenségét. Nagy emberek, a század példamutatói.

* * *

Az amerikanizmus. Sokkal nagyobb veszélye a XX. századnak, mint a kommunizmus és a nácizmus. Nem lehet körülhatárolni, mi is valójában. Olyan, mint az édes illatú gáz, mit parfümként szívunk be gondtalanul, s csak akkor döbbenünk rá, hogy mérget nyeltünk, mikor már végez velünk. Az amerikanizmus: a pénz. Az emberiség egyetemes csalimadara. Hatásának titka, hogy egy eredetileg szimbolikus, tehát dolgokat helyettesítő eszközt, amelynek ilyenformán nincs saját léte, létként céloz meg, és minden mást ennek rendel alá. A pénzfetiszáló civilizációk ennek következtében valóban az üresség, a legrosszabb értelemben vett semmi áldozatává válnak. A pénznek mint minden alapértéket félretelő „értéknek” imádata: ez az amerikanizmus terjedésének és ellenállhatatlanságának magyarázata. Nem tűnik föl, hogy antihumánus, hogy megfoszt a szabadságtól, a természet és az emberi személyiség méltóságától.

A nácizmus vagy a kommunizmus „eszméi közt” könnyű volt fölismerni „az úrt”. Az amerikanizmus a nyitott társadalom vezetőerejeként jelenik meg: demokráciát, emberséget, civil magatartást, az emberiség hagyományainak tisztelétét-ápolását ígéri. Nincs szabadelvűbb alkotmány, mint az amerikai. A társadalom türelmes: nincs

már faji megkülönböztetés, nemzeti előítélet, noha a néger- meg az indiánügy még mindig traumatikus teher az Államokon. Nem nyomasztják az amerikai polgárt az európai feudalizmus maradványai sem. A hatalmas országnak azonban csak kétszáz éves múltja van. Ez nem elég ahhoz, hogy a modernséget, azaz a szellem megromlását és fokozatos visszahúzódsát megakadályozza.

Nem marad más, csak a habzsolás, a dolgok és tárgyak utáni mohó vágy. A pragmatizmus, amelybe minden antihumánus tett, gondolat belefér, hiszen az elméletnek nincs értékkritériuma. Világos, hogy minden teret betölt a technika, ha egyszer az elveket többé nem érzékeli egy civilizáció. Belülről kifelé fordul: minden a siker, s már senki sem kérdezi: mi az emberi lét értelme, mik azok a metafizikai föltételek, amelyek között életünket beépíthetnénk a valóságos létbe, nem pedig annak hamis formájába: a hatalomba, a harácsolásba, a hétköznapi fogyasztási cikkek szintjére leszállított gyönyörökbe. Az amerikai dráma, költészet, regényírás, de főként a film hanyatlása jól mutatja a szellem hiányát. A hollywoodi film-imperializmusnak nem az az oka, hogy „nem tudnak” rendezni, hanem az, hogy rájöttek: a sokmilliós pénzhaszon titka a banalitás. Az erre a szintre leszállított film – mindegy, hogy játékfilm, thriller, krimi, akció- vagy szex-, illetve pornofilm – a világ bármely táján eladható a mozoknak, televízióknak egyaránt. Arról az ún. „zenéről” is érdemes beszélni, amit általában a rockegyüttesek játszanak. Övék az ifúság, s szintén övék a pénz: zene nem marad, csak valamilyen elektronikus „zaj”, amely egyúttal jól illusztrálja a nyugati világ kultúrájának „ünnepélyes” összeomlását.

Az amerikanizmus befejezi a nihilizmusnak azt a folyamatát, amelyet a kommunizmus és a náciizmus „emelt” állami és tömeggyilkos világszintre, s amellyel szemben legföljebb a társadalomból végleg kivonulva, mondhatnám, a sivatagba húzódva, anachoréták módjára lehet csak védekezni. Másutt mindenütt utolér, mert „soft, warm and sweet”: *halálosan édes*. Az amerikanizmus nem ellenség, nem személy, nem eszme, annál inkább az a névtelen antikrisztus, akiről Hamvas beszél. Megjövendöli, hogy eljön. Folyton ezt jövendöli.

* * *

A királyok titka. A történetre már nem emlékszem. Az mégis jól megmaradt bennem, hogy fölébredve azt kiáltottam: „De hiszen ez a királyok titka! Mindenféle uralkodásra vállalkozók titka!” S hogy mi ez a titok? A törzsfőnek, a fejedelemnek, a gengszterbanda vezérének, a diktátornak, röviden: a királynak *gyilkoltnia kell!* Lehet, hogy a király lágyszívű, akkor is; lehet, hogy igazságos, akkor is; lehet, hogy szent és istenfélő, akkor is. Aki a trónra ül, annak másoktól meg kell védenie ezt a trónt; a hatalmat, s a hatalomhoz vér kell, élet, szív, mások szíve. S a király gyönyörködve vagy izzadva, rettegve, közönyösen vagy bűnét meggyónva, aláírja a kivégzésről szóló parancsot. Ez a királyok titka, az uralkodás szörnyűséges törvénye! Boldog, aki sose ül föl a trónra!

* * *

Úszni az áradásban. Úszni abban az áradásban, amellyel a másik szenvedélye önt el: ez a szerelmi elveszettség s egyúttal az üdvözülés lényege. Többé nem a magunk lábán járjuk be a világ tájait: egy más, ismeretlen hatalom „ragad el”, s szó szerinti „elragadtatásban” rohanunk végig az időnek azokon a lépcsőin, amerre ez az ünnepi állapot visz. Mindenesetre nem kell gondot viselnünk magunkra: bizonytalanságunk vagy jövő-félelmünk megszűnik. A teljes jelen tölt el. Soha máskor nem azonos annyi-

ra az Én az idővel, mint amikor egy másik Énnek megadja magát, ahogy beporzaskor a virág megtermékenyül, anélkül, hogy a termésre gondolna. Az aratás már nem áradás.

* * *

A kettős látás életérzése. Még mindig nagyon nehezen tudom megfogalmazni a *kettős látásból* következő életérzésemet. Csak azt tudom: „azóta” valami alaposan megváltozott bennem a dolgok, események megítélésében. Mindig tiltakozom magamban, ha túlságosan bele akarok merülni valamilyen irodalmi, politikai vagy emberi viszonyokat érintő ügybe. Az a homályos ösztön dolgozik benne, hogy ami itt a földön velem vagy a világgal történik, elvesztette számomra az igazi jelentőségét. A létezés dolgai elszuhanó tünemények lettek: mintha minden esemény, tény csak a kiviruló, s aztán elsárguló és leszakadó levél gyors egymásutánban következő elvillanása volna. Csupán azt nem tudom, *honnan* látom én ezt ilyen „múló pillanatnak” – honnan nézem valójában a dolgokat, történéseket: van-e módom arra a végleges kívülállásra, amire a kettős látás elve végül is lehetőséget ad? S mint magatartást, döntést, voltaképpen a *lemondást* tenné szükségszerűvé?

* * *

Az üres, hideg apothéózis. A Teschauer-ablak két üvegtáblája közé került őszi katicabogár: mindent jól lát a vakító fényben, ott van előtte és mögötte az egész ragyogó természet. Le-föl mászik az üvegen, hogy a kijáratot, vágjai lehetőségének az útját megtalálja. Soha nem sikerülhet neki. Ugyanilyen az ember metafizikai lehetetlensége: minden adva van, sugárzik ránk örökre nyugtalanító fénnel. De ott a „de”: a kemény, áttörhetetlen ablaktábla. S végül a pusztulás. Néhány nap múlva halál a dicsőségben, üres, hideg apothéózisban. Nem, nem: legjobb a katicabogárnak világra se jönni!

* * *

Az abroncs alatt. Be kellene ismernem: tévedtem. Aztán egészen pontosan megfogalmaznom: a kommunista évek szoros abroncsa alatt nem makkegészséges személyek, igazságra, szabadságra éhes modern társadalom szenvedett, vágyakozott a szörnyű történelmi súly megszűnése után. Nem: az abroncs alattiak, úgy látszik, másféle tünetekkel, de ugyanolyan torzak, betegek, mint az afölöttiek voltak. S amint az iszonyú vas csakugyan szét pattant, föltáruztak az összes kóros elváltozások.

Ez az, amire nem számítottunk, még csak nem is sejtettük. Mindnyájan súlyos személyiségváltozáson mentek és mennek át, akik a fölszínen vannak, s főként, akik vezető szerepet vagy hatalmi pozíciót vállaltak. Ezt kellene gondosan megvizsgálni: ezeket a tudatalattiig ható egyedi torzulásokat, jelentős és közepes értelmiségiekben, politikusokban egyaránt. Kódós gondolatokat fejtegetnek, gőgösek lettek; mellébeszélnek; föltétlenül ragaszkodnak „igazságaikhoz” és ellenfeleiket ellenségnek tekintik. A jellegzetesen magyar sértődöttség és az álnagylelkűség utálatos nyálkája ott lóg az arcukon.

* * *

Tabiti közmondás. „Egy polinéz akkor hagyja abba az evezést, amikor meghal.” Egy költő nem akkor hagyja abba a versírást, amikor meghal? Egyikük se juthat a tenger végére soha.

* * *

Ahogy a muzsikáról beszélnek a zenetudósok. Az elragadtatott, némelykor már-már elfulladó hang: mit jelent ez? Mintha költők mondanák a versüket. Nem arról van szó,

hogy zenéről nem lehet „beszélni”? Hogy a zene titok még a szakértőknek is, és nem is a szó tartalma mondja igazán a lényegét, hanem az az eksztatikusság, ahogy kénytelenek a tudósok is megszólalni? Csak suttogni, elcsukló, izgatott hangon lehet szólni arról, ami a zenében hatalmas alakot ölt, de verbálisan „leírhatatlan” (unschreiblichbar)?

* * *

A tárgyak gonoszsága. Vagy legalábbis gúnyossága. „Van a tárgyaknak könnyük.” (Sunt lacrimae rerum.) De van emberellenes természetük is. Fordítva veszed föl a pulóverod, rosszul gombolod be az inged, leesik a törülköző a tartóról, becsattan mögötted az ajtó, amikor nincs a kulcs, s még számtalan eset: nem azt kell gondolnunk ilyenkor, hogy nem elég a magunk baja – még a tárgyak is ott ellenkeznek velünk, ahol csak tudnak? Már a dolgok összeesküvését érzem magam körül, de lehet, hogy csak öregkori babonásságom vezet félre.

* * *

„Titkos bánat szobájában.” Senkinek sem mondhatom el, hogy vergődök paradicsomi és kiűzött állapotaim között. Hogy azt a szerelmemet, akit egyszer megtaláltam, de akit (természetesen) nem tudtam megtartani, most örökös mércéként látom magam előtt, s nem győzök szomorkodni azon, hogy elszakadtunk. Nem az a kor ez, melyben akár csak magánbeszédben szót keríthetnék erre a „titkos bánat szobájának” nevezett kétségbeesésre. Ezért hordom a maszkomat, mintha vidám, normális irodalmár volnék, akit csupán az a hiúság vására izgat, ahol mindenki maskarának öltözik.

* * *

Betörni a világirodalomba. Mindig gyanús volt nekem az az érvelés, hogy csak azért nem tudunk „betörni a világirodalomra”, mert ismeretlen nyelvű, kis nép vagyunk. Hiszen ez csak a líra, a költészet dolgában lehet igaz. A költészet a nyelvi létezés formája, s ha ez távoli, megközelíthetetlen a maga eszközei miatt, akkor átléphetetlen a szakadék. (Meg kell jegyezni: amikor tizennégy-tizenöt évvel ezelőtt a „Modern Hungarian Poetry” c. antológia valóban „betört” az angolul beszélő világba, az volt az általános külföldi kritika, hogy: „Lám, jó ez a magyar líra, semmivel sem rosszabb, mint az angol, amerikai, francia, német vagy spanyol, de nem annyira más, eltérő, mint gondoltuk.”)

Egész irodalmunk teljesítménye azért nem vált a világirodalom elismert, földlagozott részévé, mert nem voltunk képesek *valamire*. S ez a *valami*: a nagy figurák teremtése. Azoknak az univerzális, tehát minden ember, az egész világ számára mintát adó alakoknak a megalkotására, akik az ember léthez való viszonyának a szimbólumai koronként vagy minden időben. Médea, Antigoné, Oidipusz, Cid, Hamlet, Bovaryné, Raszkolnyikov, Don Juan; Don Quijote, Robinson, Ahab kapitány, Karenina Anna, Candide, Peer Gynt és a többiek jól mutatják, miről beszélek. A magyar irodalomnak, regénynek, drámának, elbeszélő költészetnek egyetlen ilyen lét-jelképet sem sikerült eddig létrehoznia. Talán ezután?

* * *

A szerelem szürrealizmusa? Nem tudtam volna meghatározni, mi a szürrealizmus a szerelemben, illetve, hogy miért szürrealisztikus a szerelem, amikor az azonos című verseskönyvet írtam. Az világos volt számomra, hogy amit átéltem, szürrealista dráma. De hogy elvileg mit jelent?

„A szürrealizmus elsődleges szándéka szerint az abszolút lázadás, a teljes engedetlenség, a szabályok semmibe vétele, a humor és az abszurd kultusza, minden ellen folytatott, mindig újrakezdődő perként határozza meg önmagát. Nyíltan, éberén, kihívóan elvet minden meghatározottságot” – írja Camus. S nem illik-e rá minden szava a szerelemre? Az is lázadás, vagyis tagadása összes körülményeinknek, s az üdvösség és bukás, amivel jár, éppen abból ered, hogy a mindennapi valóságon túllépünk – a semmibe.

* * *

Álom Nagy Lászlóval. Miért álmodtam vele, most először a halála óta eltelt több mint tíz esztendő után? A képek erre nem adnak választ. Növendék kukoricás szélén igyekszünk valahova, Lacin nem látszik, hogy egyik lába nem ép. Nem sántikál. Nagy egyetértésben arról beszélgetünk: a jelen ítélete szerint ő az igazán nagy tehetség, bár nem lehet tudni, később, a korszellem változásai következtében, nem egyenlítődhettek-e ki az ilyen különbségek?

Képváltás. Már egy nagy, népes társaságban vagyunk. (Előzőleg valahol, talán egy rejtélyes ruhaüzletben, bámulatosan szabott, fekete zakók között válogatok, s Laci helyeslő bólogatása közben kiválasztom a legszebbet.) A zakó most rajtam van, s jó érzéssel tölt el. Laci mellettem ül, beszélget, tréfálgozik, ölében igen szép, de roppant picike nővel. Távolabb és az én oldalamon is rendes növésű, izgató nők ülnek, ámde én valahogyan csak Lacit méltatom figyelemre. A nők mintha tiltakoznának az apró kis nő túlságos pályolgatása ellen. Laci nevetve elhárítja ezt, s még nagyobb szeretettel szorítja magához a valóban gyönyörű, babaszerű nőt.

Újabb képváltás. Az egész társaság vonul valahova. Szőlőbe érkezünk. Hatalmas fürtök a tőkéken. Azt érzem: a szőlő másé, egyetlen szemet se szabad leszedni. A többiek azonban, köztük Laci is, valósággal rávetik magukat a fürtökre, s egymás után fosztják le a tőkét. Erre már én is nekilátok a habzsolásnak. A szőlő tele emberekkel. Laci kézen fogva vezeti az apró asszonykát. Mindenki beszél, csámcsog, és halad át a szőlőn. Karneváli hangulat.

Harmadik képváltás. Kerítés mellett, fasorban ballagunk, Laci és a kicsike nő mögöttem, néhány lépéssel lemaradva, jókedvűen beszélgetnek, nevetgélnek. Ünneplően öltözött férfiak és asszonyok jönnek velünk szemben. Nagyon nyúlánkak, magasak a fák, eső szemerkél, s én ebben az esőben, a jólöltözött sokaságban *anyaszült meztelenül* lépkedek. Senki sem lepődik meg, nem háborodik föl, mintha természetes volna, hogy egy ismert társuk meztelenül jár. Gondolkodom erősen: nincs-e ruhátlan-ságomban valami szégyenletes vagy bűnös, de aztán az jut eszembe: nem először vagyok felöltözött emberek között meztelen. Ebben megnyugszom, hátrapillantok Laciékra: vajon ők mit szólnak hozzám? Mosolyognak rám.

Mindegyik képben arra kell figyelni, ami nem természetes. Az elsőben arra, hogy Laci nem sántít, mintha egészséges volna a lába, ami azt jelenti, hogy ennek a testi fogyatéknak semmi negatív hatása nem volt a lelkére, s főként a szellemére. A második jelenet kisalakú nője egyszerűen egy jelző megtestesülése: Laci utolsó szerelme K. A. volt. A hatalmas szőlőfürtök azt az óriási alkotóerőt és életbe vetett bizalmat vizionálják, amely Laciból és verseiből olyan mitikus méretekből áradt. A ragyogó gyümölcs amúgy is a szépség meg a szenvedésen aratott diadal, megdicsőülés jegye. A befejező képben megjelenő meztelenségem, azt hiszem, az egész álomsorozat koronája és értelme, éppen ezért éppolyan könnyű, mint nehéz magyarázni, hiszen nyilván a Laci költészete és lénye iránti teljesen nyitott magatartásomról van szó, ráadásul eb-

ben a jelenetben már nem ő, illetve ők ketten állnak reflektorfényben, hanem én. Az én sorsom ismertetőjegyei bontakoznak ki benne: a naivság és kiszolgáltatottság: mind a kettő állandó zavart okoz, és önvizsgálatra kényszerít. De itt éppen a nagy költőtárstól kapnak világos igazolást és megerősítést.

* * *

Ó jaj, költészet! Csak amit abból az ismeretlenből áthall s áthoz, csak amit abból a fölfoghatatlanból megsejt és megsejtet, pontosan úgy, ahogy gyerekkoromban megéreztem, pontosan úgy, ahogy ez a titok önmagában fölfejtethetlen – csak ami a versben ebből megmarad, illetve valahol a szavak és képek alján lerakódik, mint az aranymosó serpenyőjének fenekén néhány arany szemcse – csak az az igazi vers: valami, ami mégiscsak elárulja, bár tilos, büntetendő, letagadható és letagadandó: az, hogy istennel ültünk egy asztalnál, és ittunk az öröklét fény poharából.

Ó jaj, költészet! mondd el, hogy „non omnis moriar” – ez itt azt jelenti: nem vagyok árva, azt jelenti, valakihez tartozom a különben hideg, közönyös semmiben. *Ó jaj, vers, cáfolj meg minden immanenciát és materializmust.* Nem akarok elveszni a hasznok és érdekek törmelékében, darabokra szakadt lélekkel heverni a mindenség egyik pókhálós zugában, akár egy véletlenül levert görög váza!

* * *

A teremtés tévedés, vagy...? Az isteni, a szellemi kimozdulása önmagából azzal az egyensúlyvesztéssel járt, amely csak a Nagy helyrehozattal szüntethető meg. Azt hiszem, ilyesmi rejtőzhet a különféle eszkatológiák, utolsó ítéletek és Második Eljövetelek teológiája mögött. Természetesen a buddhista nirvána gondolata mögött is. Hiszen most már látjuk: ebben a teremtett világban a diszharmonia az úr, nem a szellem.

* * *

A vágy. Visconti filmjét nézem. *A vágy* arra tanít, hogy a szerelmesnek – éppen a szenvedélye miatt – nincs esélye arra, hogy szeressék, vagy hogy szerelme megmaradjon, hogy boldoguljon a szerelemben. A szerelmes rohan, nem tud megállni, míg bele nem zuhan a szakadékba. Vagyis, míg rá nem döbben: nem viszonzozzák az érzelmeit, becsapják, egyedül van. Csak akkor volna esélye, ha le tudna mondani, meg tudna maradni a lángban, amelyben él. De akkor nem volna szerelmes. Ádám és Éva ismétlődő mítosza ez: azt hiszik, együtt, egymást átkarolva küzdenek a létük lángjaival. Aztán kiderül: Ádám is, Éva is önmagában ég, s „köztük a jeges úr lakik”. Biztos, hogy ez a kiűzetés egyik, s nem is a legmellékesebb értelme. Ádám vagy Éva lángolva menekül, mintha benzinnel volna leöntve.

* * *

Az igazi kiűzetés. Férfivakság, férfirövidlátás bűvköréből nézve Ádám bűne nyilván abban áll: nem ébredt rá, hogy Éva szerelme az egyetlen, az első és utolsó kozmosz számára. Élte, tapasztalta a testi-érzelmi odaadás minden áldását, amit csak asszonyától megkaphatott, ez azonban olyan természetes lehetett neki, hogy nem rázta meg rendkívülisége és pótolhatatlansága. Csak később, a száműzetés éveiben jelenhetett meg előtte számtalan éjszaka és reggel víziója, s akkor döbbenhetett rá sírva, mit jelentett az, ha Éva őzgida-puha, meleg térdeit a nyakára csukja s úgy egyesül vele, hogy közben hatalmas ölet, dereka, keble, válla s mosolya, hajbozontja teljes szépségét a szemébe, agyába ihatja.

Ilyenformán a mítosz értelmezésére újabb rést találunk, hiszen ha – mint mondani szokták – Ádám és párja, Éva együtt menekült az édenkertből, együtt szenvedte meg a külső sötétség, a vadállatok, a munka és a félelem összes átkát, akkor azért a férfi-nő viszony mai lélektana felől tekintve, nem beszélhetünk kiűzetésről, bukásról. Ezt csak akkor tehetnénk, ha valamilyen oknál fogva (mert volt különbség kettejük viselkedésében, mikor a Csábító megjelent) elszakadtak volna egymástól. Férfi és nő pokla az, ha elveszítik egymást, ha mindörökre bezárul előttük az idő és reménység kapuja. Azt mondhatjuk tehát: a mítosz vagy elhallgat valamit, vagy csupán arra figyel, ami az isten és az ember viszonyában történt a múlt mély kútjában. A mai Évák és Adámok ellenben tudják, sokszorosan megkínálódva tudják, hogy egymás szerelmében megmaradni vagy abból kiszakadni és egyedül keresni istent: ez az igazi különbség üdvözülés és kárhozat, paradicsomi állapot és kiűzetés között.

* * *

Az egyetlen dolog. Ádám tudja, végül egyetlen dolga maradt: ki kell bírnia a fájdalmat és a hiábavaló vágyakozást. Abból kell kiindulnia, hogy Éva messze van, nagyon messze tőle, talán már a létezésen is túl, s ez azt jelenti: magában kell tovább vándorolnia. Az isten éppúgy jó, mint rossz hozzá. Legföljebb azért könyöröghet, hogy mielőbbi és nem túlságosan kegyetlen halállal vegye vissza az életét. Azt az életet, amely számára örökös meghasonlás, válság; egy-egy pillanatra föltörő örömsikoly és megvilágosodás – de aztán sötétség és félelem. Vagyis: ide-oda vágódás a szeretet meg a szorongás között. És most már öregen, belátja: nem is lesz másként. Éva emlék, a tudatlan és várakozó ifjúság emlék. S ő talán örül is, hogy nem szomjazza már a jövő meglepetéseit, amit általában gyönyörnek és szépségnek neveznek az emberek.

* * *

A határ-költészet. Már csak az immanens és transzcendens határán elizzó költészet érdekel. A pusztán földi részletszépségekbe belevakult versek messze kerültek tőlem. Magam se akarok ilyeneket írni, írtam eleget. Sursum corda! Még talán lesz valami kínzóan-éles öröm abban a Pilinszky-féle „halálos magasban”. Mert nem a kettős látás ösztönösen megtalált példája a szinte naponta mondogatott négy sor?

*Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.*

Mondjam azt, hogy az olvasó legalább olyan nehezen, lassan jut el a „végső valóság” fölismeréséig, ahogy a költő eljuthatott? Nem ingyen érjük el a megvilágosodás ilyen határozott állapotát. A tagadást és igenlést. Aligha van jobb szavunk erre a belátásra, mint a *remény*. Hiszen emberi aggyal és lélekkel csak bizakodni lehet abban, hogy van egy igazi, egy ideális világ. Hogy létezik egy hamis, vagy legalábbis konkrét realitás is, abban Pilinszky sem kételkedhetett. De hogy melyiket tartotta fontosabbnak, azt alighanem pontosan érzékelteti ennek a versnek a tragikus ünnepélyessége.

* * *

A nem született ember. A megszületés, meg nem születés antinómiája még csak nagyobb attól, hogy Ádám egyenesen a Szellem műve. Szerelemből, szeretkezésből

majd csak ezután származnak embermilliók sok viszontagságra és véletlen örömökre. Ezért nem tudjuk soha végérvényesen eldönteni: jó-e vagy rossz új ivadékokat nemzeni, foganni, világra hozni. A teremtés mítosza mindenesetre azt jelenti, a döntés nem a mi kezünkben van, bár örökké gondolkodnunk kell azon: adjunk-e újabb áldozatokat a szenvedés könyörtelen kezébe. Nem létezik érzékeny lélek, aki nem borzad meg a létezés nyomorúságán. A legmélyebb érzésem nekem is az a kétségbeesett, tehetetlen megdöbbenés, ahogyan a növények, állatok, emberi lények tökéletes, föloldhatatlan kiszolgáltatottságát tudomásul veszem. Kinek, minek vagyunk odadobva, mint valami áldozati madarak, bárányok? Erre nem válaszol a kiüzetés mítosza. Ez a válasz homályos marad vallások és különböző korokban kigondolt metafizikák magyarázataiban is. Hiába kérdezzük rá: senki sem mondja meg, mi volt a bűnbeesés, az emberi nem megromlása. Ez az a titok, amelynek kétes öröme és biztos fájdalma a hatalmába kerít, amikor utódainkat elindítjuk azon az előre tragikusnak tudott pályán, amelyre természetesen nem gondolunk az egymásnak kölcsönzött ősi gyönyör pillanatában.

* * *

A három istencsináló nép egyike. A zsidóságra sose mint zsidóságra gondolok. Nem is úgy, mint a többi emberre. A három nagy istencsináló nép egyikeként tisztelem és csodálom őket, akárcsak a hindukat és a görögöket. A próféták népének köszönhető az emberiség alapmítoszai közül is a talán legnagyobb: Ádám és Éva fölfejtetlen története. Azóta se tudunk sokkal többet magunkról: olyan komplex színpad ez, ahol összes kérdéseink fölremlenek, s a válaszokat is megkaphatjuk, ha szinte szürrealista képekbe bújtatott titkokat kellőképpen megértjük. Alig hihető, hogy ebben a drámában már minden lejátszódott, ami az emberi lényel történhet. Pedig így van: olyan, mint valami jóslat, mint valami előkép. Mint Vörösmarty Előszó c. mitikus verse, amelyben szintúgy benne van az emberi nem rossz útra fordulásának víziója. A Tudás Fájának filozófiája mellé tegyük oda a szanszkrit világ lélek fogalmát meg a görög mitológia isten-, szellem- és emberképzeteit, és összeáll annak a képe, amit létnek (és nem létezésnek) nevezünk, s amire, ha már elfeledkeznénk róla, újra és újra figyelmezteti a kereszténység akár csupán halvány bélyegét viselő embert is az Ószövetség költészete.

* * *

A Misztérium. Ádám tudott valamit, amit mi már nem látunk tisztán. Ő nem nevezte istennek, úrnak, teremtőnek a legvégső Erőt és Szellemet, hanem Misztériumnak. Megélte, hogy ennél a névnel nem juthat közelebb a Névtelenhez; belenyugodott, sőt, örült neki, hogy amivel (akivel) együtt kell léteznie, az maga a Rejtelem, a föl nem oszlatható Kód, a Megérthetetlen. De ott dobog az ő szívében is minden lény és dolog leglényegében is, mint Semmi, mint Minden, mint Harag és Szeretet, mint Befogadás és Elutasítás. Csak éppen nem érheti el se az értelem, se az érzékek. Ádámban még volt valami ezeken túl, s az közvetlenül adta kezébe a kulcsot a dolgok zárához, s ezt az ismeretet vagy titkos viszonyt nevezte Misztériumnak. Még megvolt lelkében az analógiák, a mindent átfogó megfelelések hatalmas képessége. A jelek, jelképek most is villognak: csak belső szem kell a látásukhoz, amilyen Adámé volt. De melyikünk szeme ilyen?